

Turinys

	<i>Ivadas. Metropolių amžius</i>	13
1	Miestų aušra Urukai, 4000–1900 m. pr. Kr.....	27
2	Edeno sodas ir nuodėmės miestas Harapa ir Babilonas, 2000–539 m. pr. Kr.....	52
3	Kosmopolis Atėnai ir Aleksandrija, 507–30 m. pr. Kr.....	79
4	Imperinis megamiestas Roma, 30 m. pr. Kr. – 537 m. po Kr.....	102
5	Gastropolis Bagdadas, 537–1258.....	125
6	Karo miestai Liubekas, 1226–1491.....	149
7	Pasaulio miestai Lisabona, Malaka, Tenočtitlanas, Amsterdamas, 1492–1666.....	171

- 8 **Visuomeniškas metropolis**
Londonas, 1666–1820.....196
- 9 **Pragaro vartai?**
Mančesteris ir Čikaga, 1830–1914.....218
- 10 **Paryžiaus sindromas**
Paryžius, 1830–1914.....243
- 11 **Dangoraižio sielos**
Niujorkas, 1899–1939.....268
- 12 **Sunaikinimas**
Varšuva, 1939–1945.....291
- 13 **Priemiesčių garsai**
Los Andželas, 1945–1999.....323
- 14 **Megamiestas**
Lagosas, 1999–2020.....361

<i>Iliustracijos</i>	397
<i>Padėkos</i>	415
<i>Iliustracijų ir šaltinių sąrašas</i>	417
<i>Paiškinimai</i>	421
<i>Rodyklė</i>	443

Arkties
vandenynas

Atlanto
vandenynas

Ramusis
vandenynas

Čikaga

Torontas

Niujorkas

Los Andželas

Atlanta

Hjustonas

Tenočtitlanas

Meksikas

San Lorensas

Medeljinas

Rio de Žaneiras

Kuritiba

Porto Alegrė

Bergen

Hamburgas

Amsterdamas

Ljubekas

Mančesteris

Londonas

Kolčesteris

Antverpe

Briugė

Paryžius

Genuja

Venecija

Florencija

Madridas

Lisabona

Barselona

Roma

Kartagina

Dženė

Lagosas

BEN WILSON

METROPOLIS

Įvadas

Metropolių amžius

Per šiandien pasaulio miestų gyventojų skaičius išaugo 200 000. Tas pats nutiks ir rytoj, poryt bei visomis kitomis ateities dienomis. 2050 metais du trečdaliai žmonijos gyvens miestuose. Esame didžiausios istorijoje migracijos liudininkai – stebime kulminaciją šėšis tūkstantmečius trukusio proceso, kuris iki šio amžiaus pabaigos mus pavers grynai urbanistine rūšimi.¹

Kaip ir kur gyventi – tai vienas svarbiausių klausimų, kuriuos galime sau užduoti. Didžiąją dalį žinių apie istoriją ir nūdieną gauname iš specifinių tyrimų. Nuo pat pirmųjų miestieškųjų gyvenviečių, apie 4000 m. pr. Kr. įkurtų Mesopotamijoje, miestai skatino milžiniškus informacijos mainus; dinamiška žmonių sąveika ankštuose, tankiai apgyventuose metropoliuose pagimdė istoriją pirmyn stūmusias idėjas ir technologijas, perversmus ir naujoves. Iki 1800 metų šiek tiek didesnėse miestų zonose gyveno ne daugiau nei 3–5 proc. pasaulio populiacijos, tačiau ši nereikšminga mažuma visuotinei raidai padarė neproporcingai svarbų poveikį. Miestas visais laikais buvo žmonijos laboratorija, istorijos daigynas. Neatsispyręs miestų galiai – jai, beje, kiekvieną savaitę neatsispiria milijonai – ir aiškiai suvokdamas, kad mūsų praeitis ir ateitis (gerai tai būtų ar blogai)

yra neatsiejamai susijusi su miestu, pradėjau tyrinėti ir rašyti knygą „Metropolis“.

Į šią itin plačią, daugiabriaunę ir gluminančią temą pasinėriau tada, kai miestai ėmė įspūdingai atgimti ir jų struktūros patyrė iki šiol negirdėtų išbandymų. XX amžiaus pradžioje tipiškame mieste tvyrojo anaipol ne viltis, o pesimizmas – galingi pramoniniai metropoliai įkalindavo savo gyventojus, nuodydavo jų kūną bei protą ir griovė visuomenę. XX amžiaus antroje pusėje akis visur badė atsakas į industrializacijos siaubus: žmonija, rodos, geidė išsisklaidyti, o ne telktis. Didžiausių pasaulinių metropolijų, tokių kaip Niujorkas ir Londonas, gyventojų skaičius krito. Automobiliai, telefonai, pigūs skrydžiai, sklandus kapitalo judėjimas po planetą ir galiausiai internetas leido mums pasklisti ir sumenkino gyvenimo ankštame judriame miesto centre pranašumus. Kam reikalingi socialiniai miesto tinklai, kai egzistuoja begaliniai virtualūs socialiniai tinklai? Komercinius miestų centrus – kurie ir taip kentėjo nuo nusikalstamumo ir fizinio susidėvėjimo – pakeitė priemiesčių verslo parkai, universitetų miesteliai, kontoros nuosavuose namuose ir užmieščio prekybos centrai. Vis dėlto praeito amžiaus paskutiniai metai ir pirmieji šio tūkstantmečio dešimtmečiai šias prognozes apvertė aukštyn kojomis.

Geriausiai tai buvo matyti Kinijoje: maitinami 440 milijonų persikėlėlių iš kaimo, per tris dešimtmečius į gyvenimo sceną su griausmu įsiveržė aibė senovinių miestų – ir kai kurie išdygę visiškai naujai, – o visa tai vainikavo dangoraižių statybų orgija. Miestai savo, kaip ekonominių centrų, padėtį atsikariavo ir kituose pasaulio kraštuose. Užuoat paskatinusi išsisklaidymą, žinių ekonomika ir itin greitos komunikacijos priemonės padarėsi dideles bendroves, smulkų verslą, startuolius ir laisvai samdomus kūrybininkus susispiesti kaip bitėms avilyje. Technologiniai, meniniai ir finansiniai proveržiai visad įvyksta susibūrus žinovams: žmonės suklesti galėdami akis į akį dalytis informacija, bendradarbiauti ir varžytis – ypač aplinkoje, kuri palengvina informacijos srautų apytaką. Kadaisė iš kailio nėrėsi, kad pritrauktų stambias gamyklas ar užimtų dalį pasaulinės prekybos, dabar miestai varžosi dėl smegenų.

Popramoninių visuomenių priklausomybė nuo žmogiškojo kapitalo ir ekonominė miestų tankumo nauda daro didžiulę įtaką šiuolaikiniams metropoliams. Kaip rodo miestų plėtros sukeltas pavydėtinas Kinijos augimas, sėkmingi miestai gali pakeisti visą ekonomiką.

Kiekvieną kart, kai kokios nors srities gyventojų tankumas padvigubėja, jos produktyvumas išauga 2–5 proc.: mums, kaip kolektyvui, miestai suteikia konkurencingumo ir verslumo galios. Ją didina ne tik gyventojų tankis, bet ir tankiai apgyventos vietovės dydis.²

Vienas svarbiausių mūsų planetą per pastaruosius tris dešimtmečius užklupusių pokyčių – tai neįtikėtinas didžiųjų metropolijų atsitraukimas nuo šalies, kuriai priklauso. Pasaulinė ekonomika pasuko keletą didmiesčių ir miestiškųjų regionų link: iki 2025 metų 440-iai miestų su bendra 600 milijonų populiacija (ji sudarys 7 proc. visų žmonių) priklausys pusė pasaulio bendrojo vidaus produkto. Daugelyje besiformuojančių rinkų nuo trečdaliao iki pusės šalies turto sukuria vienintelis miestas, pavyzdžiui, San Paulas, Lagosas, Maskva ir Johanesburgas. Lagose, kuriame gyvena tik 10 proc. Nigerijos populiacijos, sukonzentruota 60 proc. šalies pramoninės ir komercinės veiklos; jeigu šis metropolis paskelbtų nepriklausomybę ir taptų miestu-valstybe, būtų penkta turtingiausia šalis Afrikoje. Kinijoje 40 proc. ekonomikos produkcijos sukuria vos trys megamiestai su savo sritimis. Tai, beje, nėra naujas reiškinys. Tiesą sakant, matome sugrįžtant padėtį, kuri buvo įprasta ilgą istorijos laikotarpį ir pasižymėjo neproporcingai ryškiu supermiesto vaidmeniu žmonių veikloje. Tiek senovės Mesopotamijoje ar Mezoamerikoje iki Kolumbo, tiek graikų polių pakilimo ar viduramžių miestų-valstybių klestėjimo laikais išskirtinių metropolijų grupė monopolizuodavo prekybą ir nurungdavo eilines tautines valstybes.

Atsigręžę į istoriją regime, jog didieji miestai iš valstybių išsiskyrė ne vien ekonomiškai. Įspūdinga jų sėkmė rodo, kad jie sutraukdavo talentus ir turtus iš ne tokių nusisekusių miestų ir regionų; jie dominavo kultūroje ir juose tarpo išskirtinė įvairovė. Kai kuriuose galtingiausiuose nūdienos metropoliuose 35–50 proc. gyventojų yra užsienyje gimę žmonės. Jaunesni, geriau išsilavinę, turtingesni ir daugiakultūriškumu labiau pasižymintys pasauliniai didmiesčiai yra panašesni vienas į kitą, o ne į bendrą savo šalies populiaciją. Daugelyje šiuolaikinių visuomenių giliausi socialiniai atotrūčiai egzistuoja ne tarp skirtingo amžiaus, rasės, klasės atstovų ar miesto bei kaimo gyventojų, o tarp didžiųjų metropolijų ir kaimų, priemiesčių, miestelių ir miestų, kurie atsiliko nuo pasaulinės žinių ekonomikos. Žodis „metropolis“ mums asocijuojasi su žavesiu ir galimybėmis, tačiau taip pat apibūdina vis didesnį pasipiktinimą keliantį politinį, kultūrinį ir socialinį elitizmą. Neapykanta didmiesčiams, savaime aišku, irgi

anaiptol ne naujovė: kone visose istorinėse epochose nerimavome dėl pražūtingo metropolijų poveikio mūsų moralei ir psichinei sveikatai.

Stulbinamai greitas COVID-19 išplitimas planetoje 2019–2020 metais – tai tamsioji XXI amžiaus miestų triumfo pusė; virusas tiek miestų viduje, tiek ir tarp jų sklido sudėtingais socialiniais tinklais – dėl kurių esame ne tik sėkmingi, bet ir lengvai pažeidžiami. Iš Paryžiaus, Niujorko ir kitų panašių vietų pradėję plūsti į tariamai saugias kaimo apylinkes, miestiečiai susidūrė su priešišku ir buvo puolami ne vien už tai, kad platina ligą, bet ir kad palieka savo bendrapiliečius. Ši priešiška reakcija mums primena per visą istoriją nusidriekusį miesto ir nemiestiškųjų gyvenviečių antagonizmą: metropoliai visada buvo suvokiami ne tik kaip privilegijuota vieta, bet ir kaip taršos šaltinis; jie išpildo troškimą praturtėti, bet vos pasirodžius pirmiesiems pavojaus ženklams žmonės iš jų sprunka.

Epidemijos, pandemijos ir ligos keliavo prekybos keliais ir nuo pat miestų aušros negailestingai siaubė tankiai apgyventus miestų rajonus. 1854 metais 6 proc. Čikagos gyventojų išžudė cholera. Tačiau tai nesustabdė XIX amžiuje į stebuklą metropolį būriais plaukiančių žmonių srauto: jo populiacija nuo 30 000 šeštojo dešimtmečio pradžioje išaugo iki 112 000 jo pabaigoje. Lygiai taip urbanistinis monstras nūdien net pandemijos akivaizdoje nė nebando lėtinti tempo; nors miesto atvirumas, įvairovė ir gyventojų tankis neretai atsisuka prieš mus, visada buvome pasirengę sumokėti nemažą kainą už galimybę pasidalyti jo teikiamais privalumais.

Pastarųjų laikų urbanizacijos mastus galima išvysti iš kosmoso: naktį Žemės paviršius išmargintas skirtingo dydžio šviesos dėmėmis. Miestų atgimimas akivaizdus ir gatvių lygmeniu. Dar XX amžiaus antroje pusėje buvę pavojingi ir aptriušę, daugelis miestų tapo daug saugesni, madingesni, geidžiamesni, tad ir brangesni: papildomo žavesio jiems suteikė aukštos klasės restoranų, gatvės maisto, kavinių, galerijų ir muzikos klubų švediškasis stalas. Tuo pačiu metu skaitmeninė revoliucija mums žada gausybę naujų technologijų, kurios turėtų ištrinti daugumą gyvenimo mieste trūkumų ir sukurti futuristinius duomenų rinkimu ir apdorojimu grįstus „pažangiuosius miestus“: dėl milijonų visur įtaisytų daviklių dirbtinis intelektas valdys eismo srautus, koordinuos viešąjį transportą, užgniauš nusikalstamumą ir sumažins taršą. Taigi miestai vėl tapo vieta, į kurią norisi keltis, o ne iš jos bėgti. Dabartinį miestų renesansą matome

pagal įvairius ženklus miestovaizdyje: atnaujinami apšiuurę rajonai, kyla nuomos kainos, pastatai perdarinėjami kitiems tikslams ir visur į viršų stiebiasi armijos dangoraižių.

Smoge skendęs trečiojo pasaulio užkampis – kaip jį praeito amžiaus paskutiniame dešimtmetyje pavadino vietinis laikraštis – Šanchajus virto XXI amžiaus popramoninės metropolijų revoliucijos simboliu, apie savo didybę skelbiančiu tviskančiais neįtikėtino aukščio bokštais. Nuo šio tūkstantmečio pradžios, mėgdžiojant Šanchajų ir kitus kinų metropolius, visame pasaulyje 402 proc. išaugo dangoraižių statybos, ir per aštuoniolika metų aukštesnių nei 150 metrų ir daugiau nei keturiasdešimties aukštų pastatų skaičius nuo 600 šoktelėjo iki 3251; amžiaus viduryje tokių bokštų viršum planetos miestų kyšos 41 000. Visame Žemės rutulyje akivaizdus miestų kraštovaizdžio staigus tįsimas į viršų: pradedant tradiciškai žemaūgiais metropoliais, tokiais kaip Londonas ir Maskva, baigiant klestėjimo metu išdygusiais Adis Abeba, Lagosu ir kitais panašiais miestais – visi jie jaučia neįveikiamą potraukį reklamuoti savo galią padangėse.³

Stiebdamiesi aukštyn miestai taip pat grobia naujas teritorijas. Tradicinis padalijimas į miesto centrą ir priemiesčius paseno. Liovēsi būti nuobodūs, monolitiški ir nuspėjami, nuo praeito amžiaus devintojo dešimtmečio daugelis priemiesčių vis labiau į tikrus miestus panėšėjo darbo pasiūla, etnine įvairove, gatvės gyvenimu, nusikaltamumu ir narkotikų vartojimu – kitaip sakant, jie paveldėjo daugumą vidinio miesto dorybių ir ydų. Įprastai kompaktiškas miestas, apsuptas priemiestinių gyvenamųjų namų, išsilaisvino ir ėmė labai greitai skleistis platyn. Taip atsirado ištisius regionus užimantys metropoliai. Ekonomiškai dabar sunku įžvelgti skirtumą tarp Londono ir didžiosios dalies pietryčių Anglijos. Atlantos miestas Džordžijos valstijoje yra apžergęs 5000 kvadratinių kilometrų (Paryžius užima tik 100 kvadratinių kilometrų). Didžiausiame pasaulio milijoniniame mieste Tokijuje 13,5 tūkstančio kvadratinių kilometrų plote telpa 40 milijonų žmonių. Tačiau net ir šis milžinas nublanks prieš Kinijos planuojamus megaregionus – tarpusavyje susietų miestų grupes, pavyzdžiui, Pekiną, Hebėjų ir Tiandziną sujungiantį Dzing Dzin Dzi, kuris užims 215 tūkstančių kvadratinių kilometrų ir jame gyvens 130 milijonų žmonių. Tardami žodį „metropolis“ XXI amžiuje turime galvoje ne centrinę Manhatano verslo sritį ar centrinę Tokiją – šitaip įprastai buvo suprantama galios ir turto vieta, – bet didžiulius

tarpusavyje sujungtus regionus, kuriuose paskiri miestai susilieja virsdami kitais miestais.

Blizganti pasitikėjimą atgavusių miestų vizija svaigina. Vertikalaus gyvenimo mada tapo pačių turtingiausiųjų privilegija; ji liudija troškimą pabėgti iš nešvarių, perpildytų ir painių miesto gatvių apačioje ir ieškoti prieglobsčio debesyse. Pasak Jungtinių Tautų, elementarių patogumų ir infrastruktūros neturinčios lūšnos ir neoficialūs būstai tampa „vyraujančiu ir charakteringu žmonijos gyvenviečių tipu“. Reikia pripažinti, kad itin tirštai apgyventos, pačių gyventojų apstatytos ir jų organizuojamos Mumbajaus ar Nairobio sritys daugumos mūsų rūšies atstovų ateities gyvenseną atspindi geriau nei švytinčios Šanchajaus ir Seulo centrinės dalys ar prašmatniai išsikėtoję Hjoustonas ir Atlanta. Šiandien milijardas žmonių – vienas iš keturių miestiečių – gyvena lūšnyne, pašiurių miestelyje, faveloje, *barrio*, spalvotųjų rajone, *kampung*, *campamento*, *gacekonde*, *villa miseria* ar bet kaip kitaip vadinamoje neplanuotoje, savo rankomis susikurtoje miesto erdvėje. Kokie 61 proc. pasaulio darbo jėgos – 2 milijardai žmonių – pragyvenimui užsidirba nelegaliai, dalyvaudami šešėlinėje ekonomikoje: dauguma jų maitina, rengia besiplečiančias miestų populiacijas ir stato joms būstus. Tokio „pasidaryk pats“ tipo miestų statybos užpildo spragas, kurias palieka miestų valdžia, tiesiog nepajėgianti susitvarkyti su didžiuliais atvykėlių srautais. Mes tiek daug dėmesio skiriame žinių ekonomikos novatoriams, klestintiems pasaulinių miestų centruose. Tačiau nepastebime kitų novatorių – dirbančių apačioje ir sunkiu triūsu bei išradingumu palaikančių miestus.⁴

Kone pernakt išdygstantys lūšnynai dabartį „miesto amžiumi“ skelbia taip pat raiškiai kaip ir sparčiai besistiebiančios dangoraižiai. Net paties vargingiausio didmiesčio gyventojai uždirba daugiau, suteikia savo vaikams geresnį išsilavinimą ir mėgaujasi gausniais materialiais patogumais nei jų giminaičiai kaimo vietovėse. Tarp pirmos kartos persikėlėlių iš kaimo į Rio de Žaneiro favelas raštingų žmonių buvo 79 proc.; šiandien 94 proc. jų anūkų moka rašyti ir skaityti. Daugiau nei milijoną gyventojų turinčiuose Užsachario Afrikos miestuose kūdikių mirtingumas yra trečdaliu žemesnis nei mažesnėse gyvenvietėse. Tik 16 proc. Indijos kaimo mergaičių nuo trylikos iki aštuoniolikos metų, kurių šeimos uždirba mažiau nei du dolerius per dieną, lanko mokyklą, o štai Haiderabade mokyklą lanko 48 proc. tokių mergaičių. Nuo nutrūktgalviškų Kinijos miestų sta-

tybų pradžios vidutinė gyvenimo trukmė šioje šalyje pakilo aštuoneriais metais. Jei gyvenate Šanchajuje, galite tikėtis išgyventi iki 83 metų, tai yra dešimt metų ilgiau nei gyvendamas vakarų Kinijos kaimo provincijose.⁵

Iš 200 000 į miestą iš kaimo šiandien gyventi persikėlusių žmonių nemaža dalis gelbėjasi nuo skurdo. Išstumtiesiems iš savo žemės miestas tampa vienintele galimybe pragyventi. Tačiau kaip ir anksčiau, miestai siūlo ir išskirtinių progų. Vis dėlto jie reikalauja sumanumo ir užsispyrimo. Purviniuose ir antisanitariniuose besivystančių didmiesčių lūšnynuose sutiksime bene pačius versliausius žmones planetoje. Be to, jie puoselėja sudėtingus savitarpio palaikymo tinklus, kurie sušvelnina gyvenimo milijoniniame mieste sukrėtimus ir įtampas. Viename didžiausių Azijos lūšnynų, Dharavi Mumbajuje, vos dviejų kvadratinių kilometrų teritorijoje susispaudę gyvena milijonas žmonių. Maždaug 15 000 vieno kambario dirbtuvėlių ir tūkstančiai mikroįmonių kartu sudaro vidinę 1 milijardo dolerių per metus ekonomiką. Daugybė žmonių čia užsiima 20 milijonų Mumbajaus gyventojų išmetamų šiukšlių kalnų perdirbimu. Nors gyventojų tankumas Dharavi yra milžiniškas, o teisėtvarkos (beje, ir kitų pagrindinių paslaugų) čia, kaip ir kituose milijoniniuose Indijos lūšnynuose, tiesiog nėra, vaikščioti po jį yra stebėtinai saugu. Nuo praeito amžiaus paskutinio dešimtmečio saujelė savamoksių kompiuterių austruolių Lagoso gatves pavertė didžiausia informacinių ir ryšių technologijų rinka Afrikoje – Otigbos kompiuterių kaime, kuriame įsikūrę tūkstančiai įmonininkų ir kurio dienos apyvarta viršija 5 milijonus dolerių. Spietimosi efektas duoda naudos ne tik Volstrito ar Naujojo Pudongo rajono Šanchajuje bankininkams, Soho srities Londone reklamų kūrėjams ar Silicio slėnio ir Bangaloro programinės įrangos inžinieriams; visame pasaulyje plintančios ir intensyvėjančios miestų statybos permainingai milijonų žmonių gyvenimą. Šešėlinė „pasidaryk pats“ miestų ekonomika – ar ji vykty sparčiai augančio Lagoso gatvėse, ar turtingesniuose metropoliuose, tokiuose kaip Los Andželas, – liudija žmonių gebėjimą nuo pat pamatų pasistatyti miestus ir organizuoti darniai veikiančias bendruomenes net akivaizdaus chaoso sukuryje. Tokia yra 6000 metų miestiškosios patirties esmė.

Kad ir kokie būtų sėkmingi, miestai yra griežti ir negailestingi. Siūlydami galimybę daugiau uždirbti ir įgyti geresnį išsilavinimą, jie taip pat gali supančioti mūsų sielą, išsekinti protą ir užteršti plaučius.

Čia kovojame dėl išlikimo ir bandome išsiderėti daugiausia naudos, net jei tenka kęsti kurtinantį triukšmą, dusinančią taršą ir nervus ištašantį gyventojų perteklių. Tokios vietos kaip Dharavi – su neišnarpiojamu gatvelių raizginiu, įkūnijančiu žmonių veiklos ir tarpusavio sąveikos sudėtingybę, nuolatine kova dėl išlikimo, slogiu žmonių tankiu, išorine netvarka ir spontaniška darna – primena mums miestišką gyvenimą įvairiomis istorijos epochomis: ar tai būtų Mesopotamijos miesto labirintai, bjauri senovės Atėnų anarchija, maišatis perpildytuose Europos viduramžių miesteliuose ar XIX amžiaus lūšnynas pramoninėje Čikagoje. Gyvenimas mieste užgožia; jo energija, nesiliaujanti kaita ir milijonai tiek smulkių, tiek reikšmingų nepatogumų stumia mus prie galimybių ribos. Per visą istoriją žmonės miestus suvokė kaip dalyką, kuris iš esmės yra priešingas mūsų prigimčiai ir instinktams, kuris skatina išvežėti mūsų ydas, padeda plisti ligoms ir akstina socialines patologijas. Babilono mitas ataidi per daugybę šimtmečių: nors ir stubinamai sėkmingi, miestai gali sugniuždyti individą. Kiekvienam patraukliam metropolio aspektui surasime kokią nors siaubingą jo pusę.

Nuostabu tai, kaip mes priimame šią priešišką aplinką ir pritaikome ją savo reikmėms. Rašydamas „Metropolį“ stengiausi ne tik parodyti miestus kaip galios ir pelno šaltinius, bet ir kaip žmonių buveines, kurios pačios labai stipriai paveikė savo gyventojus. Ši knyga – ne tik apie didingus pastatus ar miestų planavimą; ji apie miestuose apsigyvenusius žmones ir tai, kaip jie sugebėjo susidoroti su miestiško gyvenimo greitpuodžio keliamais išbandymais. Anaiptol nenumenkinu architektūros reikšmės: miestiško gyvenimo – taip pat ir šios knygos šerdį – sudaro žmonių ir pastatų sąveika. Ir labiausiai mane domina šie viso organizmo būtį susiejantys jungiamieji audiniai, o ne tik išorinė regimybė ar gyvybiniai organai.

Miestų augimas ant žmonijos istorijos sluoksnių ir ištisa begalė būdų, kuriais juose be paliovos susipina žmonių gyvenimai ir patirtys, yra tiek pat žavus, kiek ir nesuvokiamas. Savo grožiu ir bjaurastimi, džiaugsmu ir sielvartu, besaikiu ir gluminančiu sudėtingumo spektru miestas yra vaizdingas žmogiškosios būklės paveikslas, kuriame vienodai ir mielų, ir neapykantą keliančių dalykų. Miestas – tai įnoringa erdvė, nenutrūkstamai kintanti ir prisitaikanti prie vis naujų aplinkybių. Teisybė, savo nepastovumą jis dangsto didingais pastatais ir lankytinomis vietomis, tačiau aplinkui šiuos nekintamumo simbolius verpetu sukasi negailestingi pokyčiai. Šis be paliovos

miestą griaunantis ir vis atkuriantis procesas pakeri, bet suprasti jį beviltiškai sunku. Knygoje siekiau perteikti šią nuolatinę miestų kaitą, o ne statiškai juos atvaizduoti.

Rinkdamas medžiagą aplankiau įvairiausius Europos, Amerikos, Afrikos ir Azijos miestus – jie buvo tokie skirtingi, koks yra Mumbajus ir Singapūras, Šanchajus ir Meksikas, Lagosas ir Los Andželas. Laikydamasis chronologinės linijos, pasirinkau miestų grupes, kurios mums pasakoja ne tik apie savo laiką, bet ir apie miestą kaip tokį. Kai kurie šių mano pasirinkimų – tarkim, Atėnai, Londonas ar Niujorkas – nieko nenustebins; kiti – pavyzdžiui, Urukas, Harapa, Liubekas ir Malaka – gali būti mažiau pažįstami. Tirdamas miestų istoriją, dairiausi, ką gali papasakoti įvairių kultūrų turgūs, plaukimo baseinai, stadionai ir parkai; gatvės maisto prekystaliai, kavinės ir arbatinės; krautuvėlės, prekybos centrai ir universalinės parduotuvės. Ieškodamas gyvų miestų potyrių ir jų kasdienio gyvenimo detalių tardžiau paveikslus, romanus, filmus ir dainas ne mažiau nei oficialius rašytinius šaltinius. Kad suprastum miestą, koks jis išties buvo, būtina jį patirti jutimo organais: išvysti, užuosti, paliesti, pasivaikščioti po jį, skaityti apie jį ir įsivaizduoti. Nes didžiąją istorijos dalį miesto gyvenimas sukosi apie kūniškus dalykus: valgymą ir gėrimą, seksą ir apsipirkinėjimą, apkalbas ir žaidimus. Visi šie gyvenimo mieste teatrą sudarantys komponentai yra „Metropolio“ šerdis.

Miestai tokie patrauklūs visų pirma dėl to, kad siūlo malonumus, jaudulį, kerus ir intrigą tiek pat, kiek ir galią, pinigus bei saugumą. Kaip įsitikinsime, žmonija jau daugiau nei 6000 metų eksperimentuoja su įvairiomis gyvenimais miesto verpete. Mums neblogai sekasi gyventi miestuose, o miestai yra atsparūs mūsų kūriniai, atlaikantys karus ir stichines nelaimes. Vis dėlto esame labai prasti miestų statytojai: siekdami pažangos suplanavome ir sukonstravome vietas, kurios mus ne išlaisvina, o įkalina, ne pakylėja, o nuskurdina. Tobulo, mokliškai suplanuoto metropolio svajonės besivaikantys žinovai sukėlė daugybę bereikalingų tragedijų. Ar bent jau toks planavimas sukuria sterilią aplinką, kurioje nėra žavesį ir prasmę miesto gyvenimui teikiančios energijos.

Amžiuje, kai greta didmiesčių driekiasi milžiniški neapgyvento pasaulio ruožai, kuriuose taip pat prasideda urbanizacijos procesai, kaip niekada svarbu atsakyti į klausimą, koks turėtų būti gyvenimas mieste. Tik perpratę neįsivaizduojamai platų miesto patirčių spektrą skirtingomis istorijos epochomis ir skirtingose kultūrose, galėsime

susigrumti su vienu didžiausių trečiojo tūkstantmečio išbandymų. Miestai niekada nebuvo ir negali būti tobuli. Tiesą pasakius, didžiąją dalį malonumų ir dinamikos miestams suteikia erdvinė netvarka. Turiu omenyje pastatų, žmonių ir užsiėmimų įvairovę bei priverstinę jų sąveiką. Tvarka pati savo esme yra miesto priešingybė. Miestui patrauklumo teikia laipsniška raida: per aibę kartų vykstantis jo statymo ir perstatymo procesas, sukuriantis tankiai susipynusį ir turtingą urbanistinį audinį.

Betvarkiškumas yra miestiškumo šerdis. Pamąstykite apie tokius miestus kaip Honkongas ar Tokijas, jų dangoraižius, aukštai iškilusius viršum gatvių, kur šurmuliuoja pėstieji, veikia turgūs, mažos parduotuvėlės, gatvės maisto prekeiviai, restoranai, skalbyklos, barai, kavinės, lengvosios pramonės įstaigos ir dirbtuvės. Arba atminkime Dharavi ir kitas panašias gyvenvietes kakofoniškuose milijoniniuose didmiesčiuose – čia be paliovos verda karštligiška gatvės veikla, tenkinanti svarbiausius apylinkių gyventojų poreikius. Kaip praeito amžiaus septintajame dešimtmetyje tvirtino amerikiečių-kanadiečių rašytoja Jane Jacobs, geros manieros (angl. *urbanity*), tai yra menas būti piliečiu, yra miesto tankumo ir jo gatvės gyvenimo vaisius. Gyventi mieste išties patogiu, kai visur, kur reikia, gali nueiti pėsčiomis. O štai šiuolaikiniuose viso pasaulio miestuose mažmenininkai, lengvoji pramonė, gyvenamieji rajonai ir biurai yra skrupulingai atskirti. Šitaip pagal funkcijas suskirstytas miestas dažniausiai tampa sterilus ir tvarkingas, tačiau praranda gaivališkumą. Tokias pasekmes neretai sukelia planavimas. Taip pat automobiliai. Masiškai išplitę privatūs automobiliai – visų pirma, Jungtinėse Valstijose, paskui Europoje ir galiausiai Lotynų Amerikoje, Azijoje ir Afrikoje – iš pagrindų pakeitė miestų veidą. Greitkeliai ne tik skatino priemiesčių augimą ir mažmeninės prekybos persikėlimą į užmiestį – perpildyti keliai ir hektarai automobilių stovėjimo aikštelių galutinai pribaugė tai, kas buvo likę iš gatvės gyvenimo.

Teigdami, kad daugiau nei 50 proc. pasaulio populiacijos tampa miestiečiais, galime rimtai suklysti. Didelės šiuolaikinių miestiečių dalies gyvensena nėra miestietiška, jeigu manysime, kad tai reiškia gyventi rajonuose, kur įvairius taškus galima pasiekti pėsčiomis, nesunkiai prieinamas galimybes dalyvauti kultūrinėje, pramoginėje ir rekreacinėje veikloje, įsidarbinti, mėgautis viešosiomis erdvėmis, apsipirkinėti turguose. Didesnė dalis iš minėtų daugiau nei 50 proc. žmonių gyvena ne miestuose tikrąja to žodžio prasme, o priemies-

čiuose, ar tai būtų žavingi tvarkingos vejų apsupti vienos šeimos namai, ar „atvykėlių miestai“ – naujakurių stovyklavietės, prisišliejusios prie sparčiai augančio metropolio pakraščio.

XXI amžiaus bėda yra ne ta, kad miestiečiais tampame per greitai – išties mes miestiečiais tampame nepakankamai. Kodėl tai yra svarbu? Jei mūsų planeta būtų beribė, į tai galėtume numoti ranka. Faktai, kad kiekvieną dieną į miestus atvyksta 200 000 žmonių ir kad vadovaujantis daugumos principu apie 2010 metus tapome urbanistine rūšimi, yra iškalbingi. Tačiau jie neatskleidžia mums viso vaizdo. Daug labiau jaudina suvokimas, kad, nuo 2000 iki 2030-ųjų miestų populiacijai padvigubėjus, betono džunglių plotas patrigubės. Vien per šiuos tris dešimtmečius mūsų miestų pėdsakas prasiplės Pietų Afrikos dydžio teritorija.⁶

Vis plačiau išsikėtodami pasauliniai miestai skverbiasi į pelkynus, dykumas, atogrąžų miškus, upės žiotis, mangroves, salpas ir žemės ūkio paskirties žemes, o to pasekmės biologinei įvairovei ir klimatui yra pragaištingos. Siekiant atlaisvinti kelią didingam urbanizacijos maršui, sulyginami kalnai. Tai yra visiška tiesa: nuo 2012 metų atokiuose Kinijos šiaurės vakaruose buvo negailestingai nurėžta daugiau nei 700 kalnų viršūnių, o skalda suversta į slėnius, taip sukuriant dirbtines plynaukštes, ant kurių kyla spindintys dangoraižių miestai, tokie kaip Naujasis Landžou, svarbi stotelė naujuose šilko keliuose.

Kinų miestų – kaip ir amerikiečių šiek tiek anksčiau – šerdys tampa ne taip tankiai apgyventos, nes keliai ir administraciniai pokyčiai žmones iš ankštų mišrios paskirties miesto rajonų verčia keltis į priemiesčius. Tai atspindi visuotinę nedidelio tankumo plačiai išsiskleidusių miestų, kuriuose visi gyventojai yra priklausomi nuo automobilių, tendenciją. Tapdami turtingesni, žmonės reikalauja daugiau erdvės. Jeigu kinų ir indų miestiečiai užsigeis gyventi taip pat erdviai, kaip gyvena amerikiečiai, jų transporto priemonės ir energijos poreikiai pasaulines anglies emisijas padidins 139 procentais.⁷ 2020-ųjų koronaviruso protrūkis ir ateities pandemijų grėsmė gali sužadinti atbulinę tėkmę iš miestų ir vėl paskatinti žmones palikti metropolis, kuriuose ilgi karantino ir judėjimo suvaržymų tarpiniai yra beveik nepakeliami ir kur pavojus užsikrėsti didesnis. O tai gali sukelti labai liūdnius ekologinius padarinius.

Karštesniame, drėgnesniame ir atšiauresniame klimato mieste yra puiki išeitis. Kaip atskleisiu knygoje aprašydamas ilgą urbanizacijos istoriją, miestai yra atsparios ir prisitaikyti mokančios esybės,

gebančios atsilaukyti prieš bet kokias negandas ir tinkamai joms atsikirsti, o mes esame lengvai prisitaikanti urbanistinė rūšis, seniai pripratusi prie gyvenimo mieste sunkumų ir galimybių. Ir verčiau nesiliaukime ieškoję naujovių. Šiame amžiuje dviem trečdaliams didžiausių metropolijų, turinčių daugiau nei 5 milijonus gyventojų, įskaitant Honkongą, Niujorką, Šanchajų, Džakartą ir Lagosą, gresia pavojus atsidurti po kylančiomis jūromis; dėl klimato kaitos dar daugiau miestų pradės kepti ir turės kęsti pragaištingas audras. Grėsmingai artinantis aplinkosaugos katastrofai mūsų miestai atsiduria priešakinėse fronto linijose; būtent dėl to jie turėtų dėti daugiausia pastangų, kad klimato atšilimo poveikis būtų sumažintas. Viena nuostabiausių miestų savybių yra jų geba transformuotis. Per ilgas istorijos epochas miestai prisitaikė prie klimato pokyčių, išmoko išgyventi persikėlus prekybos maršrutams, atsiradus naujoms technologijoms, atlaikyti karus, ligas ir politinius perversmus. Antai didžiosios XIX amžiaus pandemijos miestams padarė stiprų poveikį: paskatino civilinės inžinerijos, sanitarijos ir miestų planavimo raidą. Kaip miestus pakeis XXI amžiaus pandemijos, kol kas sunku ir įsivaizduoti. Esant reikalui, jie prisitaikys ir klimato krizės amžiuje.

Kaip ši evoliucija atrodys? Miestų dydį nuo pat jų atsiradimo nulėmdavo vyraujančios transporto priemonės, išorinės grėsmės, išteklių gausa ir aplinkinių žemės ūkio paskirties žemių kaina. Didžiąją istorijos dalį šie veiksniai varžė miestų augimą; plačiai išsiskleisti galėdavo tik pasiturinčios ir taikios visuomenės. Šiame amžiuje mūsų saugumui pavojų kelia ne priešų kariuomenės, o nestabilus klimatas. Tankiai apgyventi didmiesčiai, turintys gerai išplėtotą viešąjį transportą, galimybę pėsčiomis pasiekti svarbiausius savo rajono taškus ir plataus spektro paslaugas, išmeta daug mažiau anglies dvideginio ir išseikvoja daug mažiau išteklių nei plačiai išsklidusios gyvenvietės. Jų kompaktiškumas tam tikru mastu sumažina susidūrimo su gamta, tai yra plėtimosi nuodėmių, pasekmes. Anaiptol neraginu visiems susispiesti miestų centruose – aki-vaizdu, vietos ten nepakaks. Kalbu apie tam tikrų metropolijų rajonų – priemiesčių ir pakraščių – urbanizaciją: kad jie savo pavidalu ir funkcijomis, tai yra tankumu, mišria paskirtimi ir erdvine netvarka, supanašėtų su miestų centrais.

Per 2020-ųjų karantiną miesto tankumas iš pranašumo virto grėsme. Žmonės turėjo bet kokia kaina vengti socialumo – vieno pagrindinių gyvenimo mieste džiaugsmų, – tarytum jų bendrapilie-

Čiai staiga būtų tapę mirtiniais priešais. Milijardams žmonių buvo įsakyta atsiriboti vieniems nuo kitų, ir gyvenimas miestuose apvirto aukštyn kojomis. Vis dėlto miesto populiacijos imlumas ligoms ir karantinų poveikis neturėtų nuo mūsų paslėpti fakto, kad miestų tausumą užtikrinti bus labai sunku, jeigu juose nedidinsime gyventojų tankio. Ekonomistai ir miestų planuotojai teisingai liaupsina „susprietimo efektą“, dėl kurio žinių ekonomikoje taip sėkmingai dalyvauja šiuolaikiniai metropoliai. Tačiau jo nauda neapsiriboja technologijų startuoliais. Kompaktiškos miestų erdvės įžiebia įvairiausias naujoves ir skatina kūrybiškumą ne vien aukštųjų finansų ar technologijų, bet ir kaimynijų, tai yra kasdienio gyvenimo, lygmeniu. Istorija pateikia aibes pavyzdžių. Kitaip sakant, praktiškos ir išradingos bendruomenės gali padėti miestams tapti lankstesniems kaip tik tuo metu, kai mums reikalingas lankstumas, mokytis prisitaikyti, rengtis sutikti naujus rimtus klimato kaitos ir pandemijų išbandymus. Dharavi, Lagoso Otigbos kompiuterių kaimelio ir tūkstančių kitų neoficialių bendruomenių pavyzdys rodo, kokios didžiulės naudos kiekvieną dieną gali teikti miestiškas išradingumas.

Kad rastume išeitį iš visų tykančių sunkumų, mums reikalinga ištis galingo masto urbanizacija. Visų labiausiai mums reikia įsisąmoninti, kokie įvairūs gali būti miestai. Ir būtent istorija geriausiai atvers mums akis ir atskleis visą miesto patyrimų gamą.

Miestų aušra

Urukai, 4000–1900 m. pr. Kr.

Enkidu gyvena darnoje su gamta. Jis stiprus kaip „uola, nukritusi iš dangaus“ ir spindi dievišku grožiu, jo širdis džiūgauja jam laisvai laksant su laukiniais gyvūnais. Taip buvo, kol jis nepamatė nuogos Šamatės, besimaudančios duburyje prie šaltinio. Užburtas jos, pirmos savo sutiktos moters, vaizdo, jis mylisi su Šamate šešias dienas ir septynias naktis.

Prisisotinęs nevaldomų, aistringų lytinių ryšių, Enkidu bando sugrįžti į tyrlaukių laisvę. Tačiau nepranokstama jo galybė dingusi. Žvėrys jo vengia; jėga išblėsusi; ir pirmąsyk gyvenime jis patiria vienatvės kančią. Sutrikęs vėl susiranda Šamatę. Ji meilužiui papasakoja apie savo namus, legendomis apipintą miestą Uruką, didingus jo pastatus, pavėsingas palmių giraites ir nesuskaitomas minias žmonių už milžiniškų sienų. Mieste žmonės dirba smegenimis, ne tik raumenimis. Jie vilki įmantrius apdarus, o kiekvieną dieną, „būgnams ėmus mušti ritmą“, vyksta šventė. Ten gyvena pačios gražiausios pasaulio moterys, „apdovanotos žavesiu ir visokiais džiaugsmiais“. Šamatė moko Enkidu valgyti duoną ir gerti alų. Ji žada jam, kad mieste jo dieviški gebėjimai pavirs į tikrą galią. Nusiskutęs kūno gaurus, odą išsitepęs aliejais, nuogumą paslėpęs po brangiais drabužiais, Enkidu išsiruošia į Uruką. Miestan

patrauktas lytinių malonumų, maisto ir prabangos geismo, jis atsižada gamtos laisvės ir instinktų.

Nuo Uruko ir Babilono iki Romos, Teotihuakano ir Bizantijos, nuo Bagdado ir Venecijos iki Paryžiaus, Niujorko ir Šanchajaus – miestai žmonėms buvo idealybė, įsikūnijusios svajos ir žmogaus kūrybingumo viršūnė. Enkidu simbolizuoja pirmąsio gamtinio būvio žmoniją ir jai tekusį pasirinkimą: laisvė ar miesto dirbtinumas. Šamatė įsamenina rafinuotą miesto kultūrą. Visai kaip ir ji, miestai žavi ir gundo, žada progas išpildyti savo gebėjimus ir galimybes.⁸

Pasakojimu apie Enkidu prasideda „Gilgamešo epas“, seniausias išlikęs literatūros kūrinys, užrašytas bent 2100 m. pr. Kr. ar dar anksčiau. Šis epas – tai palikimas raštingos ir itin urbanizuotos šumerų tautos, gyvenusios Mesopotamijoje, kuri dabar žinoma kaip Irakas. Pirmą kartą prie Uruko miesto jo klestėjimo viršūnėje, apie 3000 m. pr. Kr., priartėjęs žmogus, kaip antai pramanytas Enkidu personažas, būtų apstulbęs. Urukus buvo tankiausiai apgyventa planetos vieta: vos aštuonių kvadratinių kilometrų plote čia buvo susispaudę nuo 50 000 iki 80 000 gyventojų. Nelyg skruzdėlynas, miestas stovėjo ant sampylos, susidariusios per daugelį metų sluoksnis po sluoksnio gulančių šiukšlių ir statybinių atliekų – šis žmogaus darbo akropolis buvo iškilęs virš horizontalios lygumos ir jį galėjai matyti iš už daugelio kilometrų.

Apie miesto egzistenciją būtumėte sužinojęs dar būdamas toli nuo jo. Uruko žmonės dirbo aplinkines žemes, įkinkydami kaimo vietas savo poreikiams tenkinti. Šimtuose tūkstančių hektarų laukų, dirbtinai drėkinamų grioviais, metropolio gyventojų stalui augo kviečiai, datulės, ganėsi avys, o iš miežių liaudies masėms buvo daromas alus.

Labiau už viską stulbino į dangų įsirėžusios meilės ir karo deivės Inanos bei dangaus dievo Anu šventyklos, pastatytos ant milžiniškų platformų aukštai virš miesto. Kaip Florencijos varpinės ir kupolai ar dangoraižių miškas XXI amžiaus Šanchajuje, jos buvo aiškus vizualinis miesto parašas. Pastatyta iš kalkakmenio ir padengta gipso sluoksniu didinga Anu skirta Baltoji šventykla atspindėjo saulės šviesą tiek pat įspūdingai, kaip ir šiuolaikiniai dangoraižiai. Šis švyturys lygumose spinduliavo civilizacijos ir galios žinią.

Senovės Mesopotamijos gyventojams šis miestas buvo žmonijos pergalės prieš gamtą simbolis, ir tai stulbinamai aiškiai pabrėžė dirbtinis jo kraštovaizdis. Vartais ir išsikišusiais bokštais nusagstytos miesto sienos ratu driekėsi devynis kilometrus ir buvo septynių metrų aukščio. Vos įžengę pro vienus iš vartų, tučiuojau būtumėte išvydę, kaip miesto gy-

ventojai parklupdė ant kelių gamtą. Miestą siaurąja prasme supo svarbingi vaisius vedantys sodai, žoleles ir daržoves tiekiantys daržai. Vanduo iš Eufrato į pačią miesto šerdį atitekėdavo sudėtingu kanalų tinklu. O dešimčių tūkstančių žmonių nuotekos požemine molinių vamzdžių sistema išsiliedavo anapus miesto sienų. Ilgainiui sodai ir datuliniai finikai užleido vietą vidiniam miestui. Siauros gatvelės bei skersgatviai raitėsi tarp vienas prie kito prigludusių nedidelių belangių namų eilių, sudarydamos labirintą, kuriame, rodos, siaubingai trūko atvirų erdvių, tačiau toks išplanavimas – siauros gatvelės ir tankiai sustatyti namai – teikė užtektinai pavėsio ir leido judėti orui, taigi sukūrė nuo negailesingos Mesopotamijos saulės apsaugotą miesto mikroklimatą.⁹

Triukšmingas, ankštas ir judrus Urukas bei kiti giminingi Mesopotamijos miestai buvo unikalus reiškinys pasaulyje. „Gilgamešo epo“ amžininkas savo literatūros darbe įsivaizduoja deivę Inaną užtikrinant, kad

sandėliai būtų pilni maisto, kad mieste būtų statomi būstai; kad gyventojai mėgautųsi puikiais valgiais ir gėrimais; kad išsipraususieji šventėms galėtų džiaugtis kiemuose; kad žmonės plūstų į iškilmių vietas; kad pažįstami kartu pietautų; kad svetimšaliai važinėtu kaip neiįprasti paukščiai danguje <...> kad beždžionės, galingi drambliai, vandeniniai buivolai, kiti egzotiški gyvūnai, taip pat grynakraujai šunys, liūtai, kalnų ožiai ir avys grumdytųsi viešosiose aikštėse.

Rašytojas toliau piešia miestą su milžiniškais svirniais ir podėliais, piltais aukso, sidabro, vario, alavo ir lazurito. Pagal šį itin idealizuotą aprašymą visos pasaulio gėrybės plaukė į miestą jo gyventojų pasitenkinimui. O „mieste aidėjo tigi būgnai; anapus jo sienų – fleitos ir *zamzam*. Jo ooste su galybe pririštų laivų virpėjo džiugesys“.¹⁰

Žodis „Urukas“ reiškia tiesiog „miestą“. Šis miestas buvo pirmas toks pasaulyje ir daugiau nei tūkstantmetį išliko galingiausiu miestiškosios kultūros centru. Kai žmonės susitelkė į didžiules bendruomenes, prasidėjo labai spartūs pokyčiai: Uruko piliečiai sukūrė pasaulį permainingas technologijas, o jų pačių gyvensena, rengimosi, valgymo ir mąstymo įpročiai iš pagrindų pasikeitė. Ant Tigro ir Eufrato krantų iškilęs miestas išlaisvino naują ir nesulaikomą istorijos jėgą.